

Любов Свинарук

РОЗВИТОК ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ – ЗАПОРУКА УСПІШНОГО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ.

Мова – невичерпне джерело розумового розвитку дитини, скарбниця всіх знань. Слово виховує, навчає і розвиває дитину. Під впливом мови вдосконалюються її почуття, сприймання, збагачуються знання про оточуючий світ.

Традиційно науковці і практики вбачали мету навчання дітей рідної мови та розвитку мовлення на етапі дошкільного дитинства в навчанні усного мовлення, як засобу спілкування та пізнання довкілля.

Великий російський педагог К. Ушинський говорив, що рідне слово є основою всякого розумового розвитку і скарбницею всіх знань. Тому так важливо піклуватися про своєчасний розвиток мовлення дітей, приділяти увагу її чистоті й правильності. Чим багатше і правильніше мовлення дитини, тим легше їй висловлювати свої думки, тим ширша її можливість в пізнанні дійсності, змістовніші й повноцінніші взаємини з дітьми і дорослими, тим активніше відбувається її психічний розвиток.

Базовий компонент дошкільної освіти визначає кінцеву мету мовленнєвого розвитку випускника дошкільного закладу сформованість у нього комунікативної компетенції. Мовленнєвий розвиток дитини є головним інструментом, за допомогою якого вона встановлює контакт із довкіллям і завдяки якому відбувається соціалізація дитини. Водночас, як засвідчує практика, поширення комп'ютеризації, телебачення та інших технічних засобів, які стали доступними й дітям дошкільного віку як у сім'ї, так і в дошкільних закладах, обмежує безпосереднє спілкування дітей з іншими мовцями, внаслідок чого збагачується їхня пізнавальна сфера і водночас гальмується мовленнєва. Зазначимо, що мовленнєва компетенція є однією з провідних базисних характеристик особистості, що формується на етапі дошкільного дитинства (А. М. Богуш, М. С. Вашуленко, Н. В. Гавриш, О. Л. Кононко, К. Л. Крутій та ін.). Саме тому вчені приділяють значну увагу розвитку мовлення дітей дошкільного віку. Своєчасний і якісний розвиток зв'язного мовлення – важлива умова повноцінного мовленнєвого розвитку випускника дошкільного навчального закладу [5, с. 139–142].

Мета статті: визначити пріоритетні напрямки роботи в методиці навчання зв'язного мовлення дітей дошкільного віку.

Проблема розвитку зв'язного мовлення дошкільників не є новою. Вона досліджувалася класиками наукової думки і сучасними науковцями в різних аспектах: психологічному (Л. С. Виготський, Г. М. Леушина, О. Р. Лурія, Т. О. Піроженко, С. Л. Рубінштейн, І. О. Синиця та ін.); психолінгвістичному (І. О. Зимняя, О. О. Леонт'єв, О. М. Шахнарович та

ін.); лінгвістичному (М. П. Кочерган, Т. О. Ладиженська, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ, В. М. Русанівський, Л. В. Щерба та ін.); педагогічному (Л. В. Ворошніна, В. Г. Захарченко, А. А. Зрожевська, Е. П. Короткова, Н. П. Орланова, Є. І. Тихеева, О. С. Ушакова та ін.); лінгводидактичному (А. М. Богуш, О. М. Біляєв, М. С. Вашуленко, Н. В. Гавриш, Т. К. Донченко, С. О. Караман, В. Я. Мельничайко, Л. М. Паламар, М. І. Пентилюк та ін.).

Натомість, ознайомлення з результатами теоретичного аналізу означеної проблеми і практичним досвідом засвідчило, що питання зв'язності дитячого мовлення попри всю різноманітність пропонованих методичних систем, розглядається не лише практиками, але й науковцями однобічно, з погляду оволодіння дітьми загальноприйнятими в лінгвістиці якостями зв'язного мовлення.

Упродовж останнього десятиріччя в центрі уваги багатьох досліджень є розвиток зв'язного мовлення. Мова – явище суспільно унікальне – виступає засобом спілкування, пізнання і впливу, осередком духовної культури народу, основною формою виявлення національної та особистісної самосвідомості.

Як відомо, на розвиток зв'язного мовлення впливає багато факторів: мовленнєве середовище, спілкування з однолітками, слухання радіо і телепередач, перегляд відеофільмів тощо. Однак, вирішальне значення у формуванні такої якості, як зв'язне мовлення, має навчальний процес, оскільки зв'язне літературне мовлення – «продукт цілеспрямованого систематичного навчання» (Л. О. Варзацька, М. С. Вашуленко, А. П. Каніщенко, Т. О. Ладиженська, Н. Ф. Скрипченко, О. Я. Савченко, Л. П. Федоренко, Г. О. Фомічова).

На розвиток лінгводидактики мали вплив мовознавчі дослідження М. С. Грушевського. В його роботах рідна мова розглядається як «невідмінний засіб і знаряддя» національного життя і виховання підростаючих поколінь і повинна займати чільне місце в освіті особистості. Запропонована С. Ф. Русовою система методів розвитку мовлення дошкільників (розповідання педагога і дітей, описові розповіді, творчі розповіді, заучування віршів, використання картин та малюнків, драматизація тощо) та методика їх використання в дошкільному навчальному закладі залишається актуальна на сучасному етапі.

Аналіз загальнопедагогічних програм навчання та виховання дітей дошкільного віку засвідчив, що в них ґрунтовно розглядається проблема навчання дітей розповіданню. Питання навчання дітей розповіданню засобами ілюстрації глибоко розроблено в програмі А. М. Богуш «Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку», де зазначається: «Вчити впізнавати за ілюстраціями героїв літературного твору, стимулювати дітей до розповідей за ілюстраціями, розглядати та обговорювати їхній зміст, розповідати нові казки та сюжети у супроводі ілюстративного матеріалу».

[10, с. 175–178].

Також завдання навчання дітей розповіданню за допомогою ілюстрацій ставляться в програмах «Українське дошкілля», «Дитина», «Дитина в дошкільні роки».

Залежно від характеру і змісту спілкування розрізняють діалогічне та монологічне мовлення. Під діалогічним мовленням розуміємо комунікативний акт, у якому має місце зміна ролей мовця і слухача. Він відбувається в певній ситуації. Ситуація спілкування включає в себе обставини, в яких протікає розмова.

У мовознавчій науці питання діалогічного мовлення досліджувалося такими вченими, як Г. А. Барінова, В. А. Бухбіндер, Т. Г. Винокур, Н. В. Володіна, Т. С. Дученко, Н. В. Шведова, Л. В. Щерба та ін.

Монологічне мовлення у психологічному й лінгвістичному відношенні – більш складна форма усного мовлення, оскільки це мовлення однієї особи до слухачів, воно більш розгорнуте, вимагає зосередженості пам'яті й уваги до змісту та форми мовлення. Монолог не підтримується ситуацією чи запитаннями, на відміну від діалогу, він здебільшого адресований не одній людині, а багатьом. Монологічне мовлення, як мовлення однієї особи, потребує розгорнутості, повноти, чіткості та взаємозв'язку окремих частин тексту, вміння мовця зосередити свою думку на головному, не захоплюватися деталями, водночас висловлюватися емоційно, жваво, образно. У монологічному мовленні наочно виступає усвідомлення дитиною мовленнєвої дії. [7, с. 165–166]

У центрі побудови зв'язного висловлювання перебуває формування вмінь використовувати різноманітні засоби зв'язку (між словами, реченнями, частинами тексту), ознайомлення із структурою різних типів висловлювань – розповідь, опис, міркування та пояснення.

Розповідь є однією з форм монологічного мовлення. Це текст, у якому речення перебувають у відношенні послідовності, що виражена співвіднесеністю модальних планів. Вона складається з трьох частин – зав'язки, кульмінації, розв'язки.

Опис – це спеціальний текст, що започатковується назвою предмета чи об'єкта; далі подаються ознаки, властивості, якості, дії; завершує опис підсумкова фраза, яка дає оцінку предмета чи передає ставлення до нього.

Міркування – це висловлювання, до якого входять причинно-наслідкові конструкції, запитання, оцінка. Воно містить тезу, доведення висунутого положення і висновок, що з нього випливає. Пояснювальне мовлення – складний тип мовлення, який вимагає чіткої структури, послідовності.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що в дітей дошкільного віку наявні всі типи мовлення: розповідь, опис, міркування та пояснення. Водночас учені відзначають, що найбільш розвинутими типами мовлення є розповідь та опис, а такі типи, як міркування й пояснення вимагають навчання, оскільки на етапі дошкільного дитинства вони тільки

зароджуються.

Розрізняють зовнішнє і внутрішнє мовлення. Зовнішнє мовлення – це мовлення, що доступне для зовнішнього сприйняття, обслуговує процеси комунікації, взаємодії між людьми. Внутрішнє мовлення – це прихована вербалізація, за допомогою якої відбувається логічна переробка чуттєвих образів. У дошкільному віці воно слугує мовним супроводом ігрових дій [8, с. 19–21].

Аналіз психологічної, лінгвістичної й лінгводидактичної літератури з досліджуваної проблеми засвідчив різні підходи щодо її визначення. Так, психологи (Л. С. Виготський, Г. М. Леушина, С. Л. Рубінштейн, І. О. Синиця та ін.) під зв'язним мовленням розуміють мовлення, форма якого закономірно пов'язана і визначається його змістом, а зміст є вираженням відповідного бажання або думки мовця.

Вчені лінгводидактичної галузі науки (А. М. Богуш, А. М. Бородич, М. С. Вашуленко, С. І. Дорошенко, М. Р. Львов, С. О. Караман, Л. М. Паламар, М. І. Пентилюк та ін.) розглядають зв'язне мовлення як організовану за законами логіки, граматики й композиції єдність, що має тему, виконує певні функції, має відносну самостійність і завершеність, розчленовується на більш чи менш значущі структурні компоненти.

Однією з невід'ємних складових навчально-виховного процесу в дитячому дошкільному закладі є навчання дітей мовлення. Не треба нікому довго пояснювати, яким важливим для людини є дар слова. Слово відтворює світ всередині самої людини. І дуже важливо допомогти дитині якомога успішніше оволодіти цим даром. Щоб дитина прийшла до школи з добре розвиненим мовленням, треба з нею якомога частіше грати в те, що сприяє розвитку мовлення, мислення, фантазії.

Завдання розвитку зв'язного мовлення посідають центральне місце в загальній системі роботи з розвитку мовлення в дошкільному освітньому закладі. Навчання зв'язному мовленню одночасно є і метою і засобом практичного опанування мовою. Воно має надзвичайне значення для розвитку інтелекту та самосвідомості дитини, позитивно впливає на формування її важливих особистісних якостей таких, як комунікабельність, доброзичливість, ініціативність, креативність, компетентність. За допомогою добре розвиненого зв'язного мовлення дитина навчається чітко та ясно мислити, легко встановлює контакт із оточуючими, ініціює власні ідеї. Бере участь у різних видах дитячої творчості [9, с. 301–302].

Своєчасне оволодіння мовою – основа розумового розвитку дитини, запорука повноцінного її спілкування з навколишніми людьми. Мовлення маленької дитини формується в спілкуванні з дорослими. В процесі спілкування виявляється його пізнавальна і наочна діяльність. Оволодіння мовленням зміцнює всю психіку малюка, дозволяє йому сприймати явища більш усвідомлено і довільно.

Отже, зв'язне мовлення – це процес, результат мовлення, а не процес

мислення, не міркування, не просто «думки вголос». Тому, для досягнення зв'язності мовлення, необхідно вміти не тільки дібрати зміст, який потрібно передати мовленням, а й використати необхідні для цього мовні засоби. Необхідно вміло використати інтонацію, логічний (фразовий) наголос (виділення найбільш важливих, ключових слів), добирати найбільш влучні для вираження даної думки, вміти будувати складні речення, використовувати різні мовні засоби для зв'язку речень і переходу від одного речення до другого [6, с. 49–50].

Якщо в попередні роки головна увага приділялася формуванню окремих мовленнєвих умінь та навичок на основі елементарного усвідомлення мовних явищ, то метою сучасної лінгводидактики на етапі дошкільного дитинства є виховання мовної особистості, тобто формування особистості, яка адекватно, вільно і творчо застосовує мову в різних ситуаціях з метою реалізації власне мовленнєвих завдань.

В систему сучасної лінгводидактики входять такі структурні компоненти:

1) це насамперед мовленнєва компетентність, як одна з ключових базисних характеристик особистості;

2) мовленнєвий розвиток, тобто формування певних мовленнєвих умінь та навичок, що забезпечують функціонування мовлення;

3) навчання мови пов'язане з опануванням певного обсягу елементарних знань про мову й мовлення, що формуються на основі розвитку мовного чуття й водночас зумовлюють цей розвиток;

4) мовленнєве виховання, мета якого – виховання мовленнєвої культури особистості.

Отже, триєдина мета цілеспрямованої роботи з розвитку мовлення дошкільників, полягає у формуванні мовленнєвої компетентності, як однієї з основних базисних характеристик особистості, що передбачає активне системне застосування взаємозв'язаних педагогічних дій: розвитку мовлення, навчання мови та мовленнєвого виховання.

Центральним провідним завданням у дошкільному дитинстві є розвиток зв'язного мовлення. У процесі зв'язного мовлення реалізується передусім основна функція мовлення – комунікативна. Адже, саме за допомогою зв'язного мовлення дитина спілкується з людьми, що її оточують. Проте, якість зв'язного мовлення залежить від рівня розвитку всіх його аспектів (фонетичного, лексичного, граматичного).

У сучасній дошкільній лінгводидактиці особливої ваги набирає третій напрямок, адже він безпосередньо пов'язаний з особистісним спрямуванням завдань з розвитку мовлення. Якщо на попередніх етапах переважали репродуктивні способи навчання мови та розвитку мовлення, то базовий компонент дошкільної освіти орієнтує на активну позицію дитини в процесі опанування мови. Цілеспрямована робота з орієнтування в мовних явищах сприяє формуванню елементарних мовних узагальнень у дошкільнят, що на лексичному рівні виявляється в поглибленому

розумінні семантики слів, на граматичному – у словоутворенні та словотворчості, на рівні розгорнутого зв'язного висловлювання – в умінні складати самостійне зв'язне висловлювання послідовно, логічно, виразно, граматично правильно.

Саме тому, сучасна лінгводидактика орієнтує на широке застосування активних способів навчання, що стимулюють продукування, а не лише репродукування одиниць мовлення в самостійному висловлюванні дошкільнят.

Отже, цілеспрямована робота з розвитку зв'язного мовлення дітей має вестися на більш високому рівні, спрямовуватися на розвиток мовного чуття, мовних здібностей дітей. Працюючи з дітьми, треба повсякчас створювати умови для самостійних мовних спостережень, для саморозвитку мовлення, здійснення контролю та самоконтролю над висловлюваннями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» / наук. ред. та упор. О. Л. Кононко. – К. : Світоч, 2009. – 430 с.
2. Савченко О. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні / О. Савченко, О. Кононко. – К. : Ред. журналу «Дошкільне виховання», 1999. – 62 с.
3. Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ ст.» // Освіта. – 1992. – 2 грудня.
4. Кононко О. Л. Методичні рекомендації реалізації базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» / О. Л. Кононко, З. П. Плохій, А. М. Гончаренко. – К. : Світоч, 2009. – 202 с.
5. Богуш А. М. Запрошуємо до розмови : посібник для роботи з дошкільниками / А. М. Богуш, Г. І. Григоренко. – К. : Освіта, 1997. – 212 с.
6. Гавриш Н. Розвиток мовлення та навчання дошкільнят рідної мови: мета і завдання / Наталія Гавриш. – К. : Профосвіта, 2003. – 243 с.
7. Єфіменкова Л. Н. Організація і методи корекційної роботи логопеда у школі : посібник для логопеда / Л. Н. Єфіменкова, Г. Г. Місаренко. – К. : Просвіта, 2006. – 356 с.
8. Калмикова Л. Розвиток описового мовлення / Л. Калмикова // Дошкільне виховання. – 2003. – № 4. – С. 19–21.
9. Лещенко О. М. Методика навчання рідної мови і грамоти / Оксана Лещенко. – К. : Вища школа, 2008. – 373 с.
10. Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі / А. М. Богуш, Н. П. Орланова, Н. І. Зеленко, В. К. Лихолетова. – К. : Вища школа, 1992. – 412 с.
11. Мозгова Г. Виправлення вад вимови фонем у дітей із загальним недорозвитком мовлення / Г. Мозгова // Дефектологія. – 2005. – № 1. – С. 43–45.